

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Основи економічної безпеки»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність (правоохоронна діяльність)

за темою – «Загрози економічній безпеці підприємств. Економічні злочини, які
впливають на стан економічної безпеки підприємництва»

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін
Протокол від 25.06.2024 № 23

Розробник:

доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС, кандидат економічних наук Парфентій Л.А.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту Сумського державного університету, кандидат економічних наук, доцент Кравченко О.В.
2. Заступник директора - начальник відділу навчально-методичної роботи Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Науменко К.С.

План лекції

1. Чинники економічної безпеки підприємства.
2. Загрози економічній безпеці підприємства.
3. Економічні злочини, які впливають на стан економічної безпеки.
4. Рейдерство як загроза економічній безпеці підприємств.
5. Основні напрями нейтралізації загроз економічній безпеці підприємства.

Література:

Нормативна

1. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
2. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року "Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року" : Указ Президента України; Стратегія від 11.08.2021 № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>.

Основна

4. Бондарук Т., Чеховська М., Бондарук О. Економічна безпека України під час військових дій: виклики та шляхи протидії. *Економічні горизонти*. 2024. №1(27). С. 129-141. URL: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(27\).2024.299201](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(27).2024.299201).
5. Варналій З. С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації : монографія / Захарій Степанович Варналій ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Знання України, 2020. 423 с.
6. Винославська О., Кононець М. Економічна безпека особистості в умовах пандемії COVID-19. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2021. № 1 (22). С. 33-44. DOI: <https://doi.org/10.31108/2.2021.1.22.4>.
7. Економіка та економічна безпека держави. Теорія та практика : Монографічний навчальний посібник / С. Давиденко, О. Єгорова, В. Приходько, П. Матішак, Я. Голоніч, П. Копінець, М. Мачкінова, М. Доброволська та ін. Ужгород : РІК-У, 2017. 388 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/19681>.
8. Економічна безпека : навчальний посібник / Користін О.Є. [та ін.] ; за ред. О.М. Джужі ; МОНУ. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність" ; Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2010. 368 с.
9. Економічна безпека : підручник / авт. кол. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. О. Б. Жихор, д-ра екон. наук, проф. О. І. Барановського. К. : УБС НБУ, 2015. 467 с.
10. Економічна безпека держави: навчально-методичний посібник / Живко З.Б., Черевко О.В., Копитко М.І., Зачосова Н.В., Живко М.О., Серета В.В., Занора

В.О., Бісєвєць А.В.; за ред. Живко З.Б. Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А., 2019. 240 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3466>.

11. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник / [Небава М. І., Міронова Ю.В.]. Вінниця : ВНТУ, 2017. 73 с. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/33nebava_ekonomichna_bezpeka_pidpriyemstva/ekon_bezp_Nebava.pdf.
12. Економічна безпека України : монографія / [Федоренко В.Г., Грищенко І.М., Новікова О.Ф. та ін.]. К. : ТОВ "ДКС центр", 2017. 380 с. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/9337>.
13. Економічна та майнова безпека бізнесу: навчальний посібник / Б.М. Андрушків, Л.Я. Малюта. –Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2016. – 180 с. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/17973/6/Ekonomichna_ta_majnova_bezpeka_biznesu.pdf.
14. Забезпечення фінансово–економічної безпеки підприємництва : навчальний посібник / Г. В. Соломіна. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. 234 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1694/1/Posibnik%20ZFEBP.pdf>.
15. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства : Навч. посіб. / І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. Харків : ХНЕУ, 2012. 256 с.
16. Пашнюк Л. О. Загрози економічній безпеці підприємства та засоби їх нейтралізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2013. Вип. 10. С. 93-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2013_10_22.
17. Правове забезпечення фінансової безпеки України : монографія / В. Т. Білоус, О. О. Бригінець, О. В. Драган, Л. М. Касьяненко [та ін.] ; Ун-т державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2021. 428 с.
18. Семкова Л. В. Економічна безпека регіонів. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. Серія : Економічні науки. 2014. Вип. 27. С. 63-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2014_27_10.
19. Толуб'як В. С., Королюк Ю. Г. Політика економічної безпеки України в умовах глобальних загроз. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1448>.
20. Управління фінансово-економічною безпекою : підручник / [В.О. Онищенко, Г.В. Козаченко, С.В. Онищенко, Т.М. Завора]; за заг. ред. В.О. Онищенка та Г.В. Козаченко. Полтава : ПолтНТУ, 2018. 530 с. URL: <http://reposit.pntu.edu.ua/handle/PoltNTU/4061>.
21. Шмалій Л. М. Економічна безпека підприємства: сучасні проблеми забезпечення. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2019. № 1. С. 123-129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecmebi_2019_1_20.

Текст лекції

1. Чинники економічної безпеки підприємства

Чинники, що формують відповідний рівень економічної безпеки підприємства:

1. Безперервні чинники виробництва – основні чинники, які безпосередньо забезпечують діяльність виробництва. До них належать:

- безпосереднє розміщення підприємства;
- наявні природні ресурси та умови їх розміщення на цій території, доступність використання та якісні показники;
- наявність трудових ресурсів, їх освітньо-кваліфікаційний рівень;
- наявна виробнича інфраструктура, можливий обсяг її використання;
- соціально-економічна інфраструктура і рівень матеріального достатку населення;

2. Стабільний попит на продукцію:

- укладені довготермінові контракти на реалізацію продукції, що виробляється;
- якісно-гарантійні показники виробів;
- обґрунтовані прогнози щодо стабільності ринку певного виду продукції;
- державне та регіональне замовлення на виготовлену продукцію;

3. Надійність постачальників – для забезпечення цього чинника необхідно: мати довготермінові договори на поставку необхідних сировини та матеріалів, враховуючи терміни постачання, та їх якісні показники, знати можливості постачальників і не допускати монопольності в їх поставках, для цього потрібно мати декілька постачальників сировини та матеріалів, щоб була гарантія стабільної цінової політики щодо сировини, матеріалів та інших комплектуючих;

4. Зовнішня конкуренція на продукцію, призначену на експорт.

Ця продукція має:

- відповідати міжнародним стандартам;
- за якісними показниками та сервісом обслуговування бути конкурентоспроможною;
- мати обґрунтовану та прогнозовану перспективу;
- бути конкурентоспроможною щодо продукції, яка імпортується в дану країну, з метою скорочення ввезення в Україну продукції, яку можуть виготовляти вітчизняні підприємства.

5. Державне економічне регулювання діяльності підприємства, яке полягає у:

- захисті власного товаровиробника незалежно від форм власності на засоби виробництва;
- регулюванні державної податкової політики;
- сприянні виробництву, враховуючи економічні, територіальні та інші аспекти;
- сприянні виробництву продукції, яка ввозиться як критичний імпорт;
- державному замовленні на товари, які фінансуються за рахунок бюджету і скорочення імпорту на ці товари;

6. Надійний захист комерційної таємниці – держава має гарантувати таємницю на науково-технічні досягнення, розроблення нових технологій, інтелектуальну власність, ноу-хау, в тому числі й комерційну таємницю;

7. Компетентність керівництва підприємства – найважливіші чинники, які мають найбільш активно впливати на рівень економічної безпеки підприємства – це високий професіоналізм керівництва й команди його менеджерів (висококваліфіковані кадри; система їх підготовки та форми навчання; створення для них відповідних виробничих і соціально-економічних умов).

Є ще й інші чинники економічної безпеки підприємства, які не пов'язані з безпосередньою виробничою діяльністю, але істотно впливають на стан виробництва. Це може бути поведінка людей, їх мораль, розкрадання, шахрайство.

2. Загрози економічній безпеці підприємства

Загрози економічній безпеці – це дія дестабілізуючих природних факторів і/або суб'єктивних, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією та порушенням законів і норм, що може спричинити потенційні або реальні втрати для організації.

Причини виникнення загроз економічній безпеці підприємства обумовлені, з одного боку, чинниками загальноекономічного характеру (макрорівень), що здійснюють негативний вплив на значну кількість господарюючих суб'єктів, а відтак, загрожують і національній економічній безпеці. З іншого, чинниками, пов'язаними з непередбачуваністю та неефективністю прийнятих управлінських рішень керівництвом самого підприємства (мікрорівень). Так, загрози економічній безпеці можуть виникати у зовнішньому для підприємства середовищі й бути пов'язаними з помилками при розробці та впровадженні тих чи інших реформ, з аморфністю науково-промислової та інноваційної політики держави, втратою керованості над економічними процесами і т.п.

Всі загрози можна поділити на зовнішні та внутрішні.

Зовнішні загрози ЕБП:

- протиправна діяльність кримінальних структур, конкурентів, фірм і приватних осіб, що займаються промисловим шпигунством або шахрайством;
- промисловий шпідіаж;
- правопорушення з боку контролюючих і правоохоронних органів, які є корумпованими;
- відсутність чіткої концепції, стратегії і програми соціально-економічного розвитку з реально досяжними цілями, або надто популістський їх характер;
- перманентне відставання в розробці, безсистемність і недосконалість нормативно-правового забезпечення регулювання економіки;
- надто ризикова кредитно-грошова політика держави в банківській сфері, на фондовому та валютному ринках, неефективна податкова система;
- руйнування системи відтворення промислового потенціалу (в першу чергу, його активної частини) внаслідок низької інвестиційної активності;
- зростання інфляції та відсутність нормального інвестиційного клімату в реальному секторі економіки, надання переваги поточним витратам над капітальними;
- неефективна та несправедлива приватизація;

- тотальна корупція у всіх сферах;
- створення сприятливих умов для привласнення та вивезення фінансових ресурсів за межі країни;
- втрата державного контролю над природними монополіями, послаблення регулюючої функції держави в їх ціновій політиці;
- недобросовісність конкуренції економічних суб'єктів, їх низька правова дисципліна, нестача або повна відсутність економічної етики;
- дискримінація (а по суті економічна війна) з боку іноземних країн.

Внутрішні чинники економічній безпеці підприємства виникають безпосередньо в сфері його господарської діяльності:

- недостатній рівень дисципліни, конфліктні ситуації між працівниками підприємства, дії або бездіяльність працівників підприємства, що суперечать інтересам його комерційної діяльності;
- порушення режиму збереження конфіденційної інформації, витік або втрата інформаційних ресурсів;
- вибір ненадійних партнерів й інвесторів;
- неправильна кадрова політика підприємства, неспроможність об'єктивно оцінити кваліфікацію кадрів і їх компетентність, відтік кваліфікованих кадрів;
- недостатня патентна захищеність;
- суттєві прорахунки в тактичному та стратегічному плануванні, пов'язані з невірною оцінкою можливостей підприємства, помилками в прогнозуванні зовнішнього середовища і т.п.;
- перебої в енерго-, водо-, теплопостачанні; аварії, пожежі, вибухи; пошкодження обчислювальної техніки тощо.

Класифікація загроз економічній безпеці підприємства:

- 1) За місцезнаходженням джерела: зовнішні та внутрішні;
- 2) За джерелом виникнення: об'єктивні та суб'єктивні;

Залежно від джерела їх виникнення – об'єктивними та суб'єктивними. Об'єктивні загрози виникають без участі й незалежно від бажання підприємства, незалежно від прийнятих рішень та дій керівництва. Це стан фінансової кон'юнктури, форс-мажорні обставини, наукові відкриття і т.п. Їх необхідно розпізнавати та обов'язково враховувати в управлінських рішеннях. Суб'єктивні загрози породжені навмисними чи ненавмисними діями людей, різних установ та організацій, в тому числі державних.

- 3) За можливістю прогнозування: передбачувані та непередбачувані;

Загрози можуть бути передбачуваними (такими, що виникають в певних умовах, відомі з досвіду господарської діяльності, своєчасно виявлені та узагальнені економічною наукою) та непередбачуваними.

- 4) За ступенем вірогідності: невірогідні, маловірогідні, вірогідні та дуже вірогідні;

- 5) За ступенем очевидності: явні та приховані;

- 6) За частотою виникнення: постійні та випадкові;

- 7) За моментом існування: актуальні та потенційні;

Загрози можуть поділятися на актуальні, тобто ті, що вже настали (наприклад, економічна криза, яка настала), й потенційні, тобто можливі у майбутньому (наприклад, можлива поява в наступному році на ринку нових потенційних гравців).

8) За об'єктивністю існування: реальні та надумані;

9) За віддаленістю у часі: безпосередні, близькі (до року) та далекі (більше року);

10) За віддаленістю у просторі: на території підприємства; на прилеглий до підприємства території; на території регіону, країни; на закордонній території;

11) За суб'єктом: кримінальні структури, недобросовісні конкуренти, контрагенти, власні працівники;

12) За формою прояву: кількісні та якісні;

Залежно від форм прояву науковці відрізняють кількісні та якісні загрози. Кількісні загрози пов'язані з недосягненням або погіршенням показників діяльності підприємства порівняно з встановленими нормативами. Якісні – пов'язані з якісними змінами у розвитку підприємства, зокрема, банкрутство, корпоративні конфлікти, обвал ринку, "заморожування" банківських рахунків. Якісні загрози мають ймовірнісний характер та можуть оцінюватись з використанням теорії ризику.

13) За видом збитків: загрози, що несуть прямий збиток; загрози, що призводять до втраченої вигоди;

14) За масштабом впливу: загальні, локальні;

15) За об'єктами посягань: інформація, матеріальні і нематеріальні активи, персонал, ділова репутація;

16) За масштабами наслідків: катастрофічні, значні, незначні;

17) За сферою походження: загрози, що виникають в процесі звичайної діяльності підприємства, репутаційні загрози та загрози зовнішнього тиску.

До загроз, що виникають в процесі господарської діяльності, відносять всі загрози, що утворюються всередині підприємства й пов'язані з виробництвом та реалізацією продукції. Вони зумовлюють зниження результативності основної діяльності підприємства та впливають на його ринкову вартість. До такого роду загроз можуть відноситись:

- порушення фінансової дисципліни;
- несвоєчасне погашення зобов'язань;
- низька кваліфікація персоналу підприємства;
- низька якість планування та контролю;
- високий рівень фізичного та морального зносу обладнання та техніки і т.д.

Репутаційні загрози пов'язані із формуванням негативної думки про підприємство у зовнішніх контрагентів. Вони виникають поза межами підприємства, але зумовлені його діями та результатами діяльності. Такі загрози також можуть призвести до зниження прибутковості підприємства та зменшення його ринкової вартості. До репутаційних загроз можна віднести інформацію про порушення справи про банкрутство підприємства, інформацію про заборгованість підприємства перед бюджетом, працівниками тощо.

Загрози зовнішнього тиску виникають поза межами підприємства без його участі й без його бажання. Зазвичай, вони викликані цілеспрямованими діями конкурентів, органів влади та інших сторонніх осіб, а також обставинами, що склалися у зовнішньому середовищі. До такого роду загроз можна віднести,

наприклад, зміни у податковому та митному законодавстві, недобросовісну конкуренцію, рейдерські атаки тощо.

Існують й інші загрози притаманні економічній безпеці суб'єктів господарської діяльності. До економічних загроз відносяться:

- правова невизначеність економічних відносин;
- обмеження з боку держави можливостей економічного зростання;
- корупція;
- примушування виробників продавати продукцію визначеним споживачам;
- примушування покупців придбавати товари та послуги у визначених виробників;
- заборона реалізувати товар з одного регіону в інший або за кордон;
- надання окремим фірмам переваг у конкуренції з іншими підприємствами;
- обмеження доступу на ринок за допомогою монопольної змови фірми-конкурента з іншими фірмами-монополістами;
- дискримінація з боку фірм-монополістів у наданні послуг, продажу монопольних товарів, а також щодо цін на послуги і товари;
- шахрайство з боку фірм-конкурентів.

3. Економічні злочини, які впливають на стан економічної безпеки

Характерною тенденцією для сучасної злочинності є збільшення кількості економічних злочинів, що відбувається на тлі зміни форм власності, процесу приватизації державного майна, погіршення контролю за збереженням майна підприємств і організацій. Кримінологічні дослідження сучасного стану злочинності в Україні дають підстави передбачити, що головну загрозу для суспільства становитиме саме злочинність у галузі економіки. У цій сфері злочинність найкраще організована та здійснює значний вплив на економічний розвиток держави.

Економічна злочинність — це сукупність різних видів навмисних посягань на економічні відносини, що охороняються державою незалежно від форми власності і видів діяльності суб'єктів, які виконують певні функції у сфері виробництва, обміну, обслуговування, а також осіб, пов'язаних з регулюванням цієї діяльності.

Найпоширенішими є такі види економічних злочинів:

- 1) фіктивне підприємництво;
- 2) розготівкування грошових коштів;
- 3) злочини у кредитно-фінансовій сфері;
- 4) ухилення від сплати податків;
- 5) злочини у сфері страхування;
- 6) службові злочини.

За статистикою значна частина новостворених господарських структур ліквідується засновниками, так і не почавши власне підприємницьку діяльність. У багатьох випадках основною причиною стають об'єктивні труднощі: відсутність стартового капіталу, виробничих приміщень, досвіду, кваліфікованих виконавців тощо. Проте багато підприємств реєструються їх власниками без наміру здійснювати статутну діяльність.

Мотиви створення псевдо підприємницької структури можуть бути різноманітними:

- 1) одержання кредитів на цілі, не передбачені статутом;

- 2) привласнення отриманих коштів;
- 3) одержання в оренду приміщень, майна, земельних ділянок на нестатутні цілі;
- 4) легалізація доходів, одержаних незаконними способами;
- 5) протиправне припинення діяльності конкурентів;
- 6) монополізація ринку тощо.

Наприклад, сільськогосподарське виробництво, яке дотується і кредитується на пільгових умовах державою, є тією сферою, де фіктивне підприємництво набуло особливо широкого поширення.

З фіктивним підприємництвом тісно пов'язане створення фірм-одноденок, так званих "фірм-метеликів", з метою надання послуг з незаконного розготівковування грошових коштів.

Під розготівковуванням розуміється заміна наявних на рахунках підприємства безготівкових гривень на готівкові кошти.

Причому, як правило, це долари США або інша іноземна валюта, тому дану операцію називають також "конвертацією".

Механізм розготівковування дуже простий. Підприємство перераховує обумовлену суму грошей на рахунок зазначеної фірми-конвертатора і за фактом їх надходження одержує готівку. Курс обміну обумовлюється заздалегідь і може, наприклад, прив'язуватися до курсу НБУ на день надходження грошей плюс відсоток за послуги. Плата за послуги може коливатися від 5 до 15% залежно від суми конвертації та ризикованості операції. Разом з грошима підприємство одержує пакет необхідних документів, завірених підписами та печатками. Самій фірмі-конвертатору не потрібно ніяких документів, тому що існують такі фірми не довго. Місяць-два - це той крайній термін, який вони можуть собі дозволити (звідси і назва "фірми-метелики"). Потім реєструється нова фірма і процес продовжується.

Сам процес перетворення "безготівки" у "готівку" здійснюється не без участі банківських структур. У низці випадків така операція проводиться банками з використанням так званих лоро-рахунків.

Що ж стосується підприємств, які користуються послугами з розготівковування, то до цього їх можуть спонукати такі причини.

По-перше, це купівля підприємствами матеріалів і сировини, необхідних у виробництві, за готівку. Це вигідно і покупцю, оскільки матеріали обходяться дещо дешевше, і продавцю.

Друга причина - легалізація товарів, завезених контрабандою або куплених за "чорну" готівку, а також товарів, зроблених нелегально кустарним способом. Оприбуткувати такі товари на склад і оплатити по безготівковому розрахунку неможливо.

І, нарешті, одна з найважливіших причин - зменшення витрат при виплаті заробітної плати працівникам підприємства.

Згідно з чинним законодавством на всю суму заробітної плати, яка сплачується працівнику, необхідно нарахувати і сплатити у Пенсійний фонд єдиний соціальний внесок. В різні часи загальний розмір таких нарахувань, що фактично є податками на заробітну плату, коливався і становив близько 50%. І хоча цей розмір постійно знижувався, все ж рівень нарахувань на фонд оплати праці в Україні у 3-4 рази вищий, ніж у розвинених країнах. Тому багато підприємств встановлюють

своїм робітникам низькі зарплати, а майже весь дохід виплачують з розготівковуваних грошей.

Слід зазначити, що розготівковування може здійснюватися не тільки за допомогою фірм-одноденок. Цим можуть займатися і цілком легальні підприємства, причому найрізноманітніших профілів діяльності.

Основними видами злочинів у кредитно-фінансовій сфері є такі:

- ◆ незаконні дії з платіжними документами;
- ◆ одержання банківських кредитів шляхом обману;
- ◆ заниження відсоткових ставок з боку службових осіб банківських установ, безпідставна видача кредитів збитковим і неплатоспроможним підприємствам;
- ◆ шахрайство з фінансовими ресурсами.

Ось приклад незаконних дій з платіжними документами. Кілька шахраїв впровадили в банківську систему чотири підроблених векселі. Всі векселі були з реквізитами центрального банку. Ці "цінні" папери потрапляли в банківську систему у вигляді платежів між різними комерційними структурами. Шахраї були керівниками різних підприємств. Спочатку вони розплачувалися підробленими векселями один з одним. А потім, уже після того як фальшиві векселі затвердилися в системі взаєморозрахунків, аферисти збиралися одержати по них гроші. Проте при спробі розплатитися цими векселями з третіми особами вони були викриті і затримані. В ході обшуку на квартирах у них були виявлені копії виготовлених векселів і оргтехніка для підробки банківських документів. Так була відвернена спроба організації найбільшого розкрадання грошових коштів.

Під платіжними документами розуміють документи в паперовому або електронному вигляді, що використовуються банками чи їх клієнтами для передачі доручень або інформації на переказ грошових коштів між суб'єктами переказу грошових коштів, а саме розрахункові документи, документи на переказ готівкових коштів, а також документи, що використовуються при проведенні міжбанківського переказу та платіжного повідомлення.

Ще один вид злочинів пов'язаний з одержанням банківських кредитів шляхом обману. Для цього створюється мережа комерційних структур, у якій, як правило, ті ж самі особи обіймають ключові посади. Наприклад, той, хто в одній фірмі є, скажімо, директором, в іншій - засновник, а в третій - головний бухгалтер тощо. Ці підприємства нічого не виробляють і фактично нічим не займаються, а лише проводять різні фіктивні комерційні операції один з одним (торгують "повітрям"). Головне їх завдання полягає в тому, щоб брати в банках кредити. Створюючи вигляд, що торгують один з одним, ці фірми одержують кредит, наприклад, під договір на поставку паливно-мастильних матеріалів, металу тощо. Потім отримані грошові кошти переказують з однієї комерційної структури в іншу, доки їх слід остаточно не загубиться. Добуті в такий спосіб кошти відразу ж конвертують або прямо тут, в Україні, або переказують за кордон, звідки їх потім уже неможливо повернути назад. Беруть такі кредити, як правило, в комерційних банках. Що ж стосується механізму одержання кредитів, то тут свою роль відіграють хабарі службовим особам. Причому розмір цих хабарів може бути достатньо великий.

Ухилення від сплати податків здійснюється шляхом:

- неподання декларації про доходи;
- включення в декларацію неточних даних;

- не ведення обліку або невідповідне ведення обліку доходів і витрат, для яких встановлена обов'язкова форма обліку;
- непостановка на облік у податковій службі.

Проте, це дуже примітивні способи. Більш витончено від податків можна ухилятися такими способами:

- ◆ працюючи лише з готівкою;
- ◆ створивши фірму на короткий час (три-чотири місяці), коли податкова інспекція не встигає до неї дістатися;
- ◆ проводячи свої операції через розрахунковий рахунок іншої фірми;
- ◆ уклавши договір на поставку продукції, виконання робіт (послуг) із безподатковим підприємством (громадські організації інвалідів та чорнобильців, офшорні компанії тощо);
- ◆ оформивши ввезені акцизні товари як транзитні, але реалізувавши їх усередині країни;
- ◆ продавши задокументований товар, завезти на його місце новий;
- ◆ застосували при здійсненні купівлі-продажу так званий "відкат" тощо.

Усі ці операції грамотними фахівцями можуть бути продумані до дрібниць. При цьому бухгалтерська документація буде в порядку і не дасть жодного приводу для питань з боку податкової інспекції. У грамотного і досвідченого бухгалтера дуже важко виявити які-небудь порушення, навіть якщо вони є.

"Відкат" використовується з метою запобігання оподатковування за торговельну, посередницьку діяльність або тими, кому ця діяльність взагалі заборонена (немає відповідного запису в статуті). Все зводиться до принципу за що купив, за те і продаю, тобто немає прибутку, відповідно нема і податку. Ось один із можливих прикладів. Фірма А купує, припустімо, 10 комп'ютерів по ціні 1000 грн. за штуку. Є покупець - фірма Б, яка згодна сплатити фірмі А вже по 1250 грн. за штуку. Проте при цьому законслухняному продавцю потрібно зменшити свій прибуток на суму податку з прибутку. На практиці ж робиться по-іншому. Укладається договір на поставку (перепродаж) тих самих 10 комп'ютерів за ту саму ціну 1000 грн. Прибуток постачальника дорівнює нулю. На закономірне питання "хто ж так торгує і де прибуток?" відповідають, що доки шукали покупця, товар впав у ціні. Не врахували, мовляв, кон'юнктуру ринку тощо (можливі варіанти). Насправді ж покупець реально забирає тільки 8 комп'ютерів, але по 1250 грн. Два комп'ютери і прихований прибуток у розмірі 2500 грн. мінус транспортні і деякі інші витрати залишаються у постачальника. Це, звичайно, лише схема. На практиці оподатковуваний податком прибуток лише зменшується таким чином, а не зводиться до нуля.

Небезпечність цього методу полягає в необхідності маніпулювання з документами на здавання-приймання товару, який іде "відкатом", з прибутково-видатковими, транспортними накладними тощо. Той, хто хоче обманювати "чесно" або, принаймні, без примітивної підробки, складає платіжні документи, не вказуючи одиниці проданого товару, проставляючи тільки загальну суму угоди.

Ближче до Кримінального кодексу ситуація, коли постачальник з наведеного прикладу у своїх видаткових документах вказує 10 комп'ютерів по 1000 грн., а покупець у свій прихід вписує 8 по 1250. Зустрічні перевірки, як правило, не проводяться, тому встановити розбіжність у документах досить складно. Перевірки

ж "до упору", тобто документальне відслідковування усього ланцюжка покупців і посередників здійснюється, як правило, лише за конкретними сигналами про порушення, за дорученнями прокуратури, інших правоохоронних органів.

Ще одна сфера економічних злочинів - страхування. Механізм страхування широко використовується з метою перерозподілу фінансових потоків, ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів, відмивання коштів тощо. Однак найпоширенішою тут є страхова підробка.

В Україні, де ринок страхових послуг і відносини між суб'єктами страхування ще лише формуються, розміри страхових підробок не можна ні з чим порівняти. Проте в галузі страхування фінансових ризиків і, насамперед, страхуванні відповідальності позичальника ця проблема постає досить гостро вже нині.

Особливу групу злочинів становлять так звані службові злочини, тобто злочини, скоєні службовими особами.

Усі службові злочини можуть бути класифіковані на:

- 1) службові злочини корисливої спрямованості (неправомірна вигода);
- 2) некорисливої спрямованості (зловживання владою, перевищення влади, службова недбалість, службове підроблення).

Серед них найбільшу суспільну небезпечність становлять злочини пов'язані із неправомірною вигодою. Такі злочини призводять до дезорганізації управлінської діяльності, підриву авторитету органів влади і управління. Особи, що вчиняють злочини, пов'язані з порушенням службових обов'язків, належать, як правило, до працівників, що мають безпосередній доступ до майна (комірники, касири, старші продавці, завідувачі відділів, складів, магазинів), або до співробітників, що здійснюють контроль за діяльністю останніх (бухгалтери, ревізори, інвентаризатори). Переважна більшість службових осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності – представники середньої і найнижчої управлінської ланки.

Кримінальний кодекс передбачає також кримінальну відповідальність за службове підроблення.

Службове підроблення - це внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення документів, а також складання і видача завідомо неправдивих документів.

Службове підроблення здійснюється з прямим наміром з корисливих мотивів (неправильний запис у документі, зроблений через недбайливість або помилку, розглядається як дисциплінарна провина).

До службових злочинів належать також привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

До чинників, що насамперед сприяють поширенню злочинності в економічній сфері, слід віднести:

- а) законодавчу неврегульованість питань про власність;
- б) недостатній контроль у ході приватизації за законністю походження коштів;
- в) розбалансованість фінансово-кредитної сфери;
- г) недосконалість системи оподаткування та контролю за доходами тощо.

Однією з головних причин ускладнення кримінальної ситуації в економіці України є підвищення рівня організованості, професіоналізму та злиття представників злочинного світу із державними службовцями.

Сприятливі умови щодо укорінення в економічні відносини організованих злочинних угруповань створили численні факти корупції та хабарництва в органах державної влади та управління, а також, по суті, безконтрольне розпорядження держмайном багатьма господарськими керівниками державних підприємств, організацій та установ.

Значний практичний інтерес становлять відомості про поширення злочинів економічної спрямованості в основних сферах господарювання. Досвід останніх років переконливо доводить, що найбільш замасковані та добре сплановані економічні злочини вчиняються переважно там, де зосереджені високоліквідна продукція та ресурси, енергоносії, бюджетні кошти тощо.

Послаблення криміногенної ситуації можливе лише за умови стабілізації та поліпшення стану в економічній і соціальній сферах, зміцнення правової та матеріально-технічної бази та належної взаємодії між правоохоронними та іншими суб'єктами протидії.

Завдання оперативних підрозділів щодо боротьби з економічними злочинами:

1) виявляти і розкривати господарські, службові та інші злочини на підприємствах, в організаціях, комерційних структурах, фінансово-кредитній та банківській системах і вживати заходів до запобігання їм;

2) здійснювати оперативне обслуговування об'єктів господарювання різних форм власності;

3) аналізувати стан злочинності, визначати основні напрями і тактику оперативно-службової діяльності, пов'язаної з виявленням правопорушень у державному, колективному і приватному секторах економіки;

4) проводити у встановленому законом порядку перевірку матеріалів про корисливі злочини, дізнання у кримінальних справах щодо злочинів у галузі економіки, виконувати письмові доручення слідчих, прокурорів і суддів відповідно до КПК України;

5) забезпечувати захист фінансованих урядом програм розвитку галузей економіки України або окремих регіонів та сфери обслуговування населення від злочинних посягань;

6) проводити у встановленому порядку оперативно-розшукові заходи, пов'язані з установленням фактів порушення прав інтелектуальної власності;

7) виявляти факти неправомірної вигоди, корупції та інших зловживань, зокрема пов'язаних з приватизацією державної власності, та вживати заходів до запобігання їм;

8) виявляти осіб, які займаються підробленням грошей, акцій, векселів та інших цінних паперів, а також проводити профілактичну роботу серед них;

9) розробляти інформаційно-аналітичні документи з питань боротьби зі злочинністю у сфері економіки для органів державно-виконавчої влади;

10) проводити серед населення роботу щодо роз'яснення законодавства з питань відповідальності за вчинення злочинів у сфері економіки;

11) висвітлювати у ЗМІ стан економічної злочинності;

12) боротися з організованою злочинністю у сфері економіки та корупцією.

4. Рейдерство як загроза економічній безпеці підприємств

В країнах з ринковою економікою однією з форм конкуренції є агресивна та напівзаконна діяльність суб'єктів підприємництва – так зване «рейдерство». Рейдерство в різноманітних формах можна спостерігати в різні часи і майже в усіх країнах з ринковою економікою.

Зародилося дане явище у Великобританії, коли військові кораблі виконували бойові завдання із захоплення торгових кораблів інших держав. Рейдерство в сучасному розумінні з'явилося у США в 60–70-х роках XX століття. Найпершим рейдером, за оцінками експертів, був Джон Рокфеллер, який ще наприкінці XIX століття використовував різні способи скупки акцій своїх конкурентів для зміцнення і процвітання власного бізнесу.

Історію українського рейдерства умовно можна поділити на два періоди. Перший – від початку 90-х років до 2000 року - підприємства захоплюються відверто кримінальним шляхом, часто із застосуванням фізичного насильства. Другий період - з 2000 року і до сьогодні - характеризується напівзаконним захопленням підприємств, більш легальними методами боротьби та активним протистоянням рейдерству.

Сьогодні рейдерство є однією з найбільш серйозних загроз економічній безпеці вітчизняних підприємств серед тих, які відносять до загроз зовнішнього тиску. Недружнє поглинання, інакше кажучи, захоплення підприємства, пов'язане з бажанням сторонніх осіб володіти власністю, яка успішно функціонує та забезпечує стабільний прибуток. Під недружнім поглинанням розуміють встановлення тотального контролю над підприємством, як в юридичному, так і у фізичному плані, попри бажання власника.

Під рейдерством необхідно розуміти професійну діяльність, яка здійснюється як законними, так і незаконними методами, що має на меті заволодіння активами підприємства-цілі та встановлення на ньому контролю.

В Україні під рейдерством розуміють досить широкий спектр дій: від корпоративного шантажу та звичайного поглинання підприємства до його силового захоплення. Необхідно зазначити, що корпоративний шантаж (грінмейл), застосовуваний міноритарієм для більш вигідного продажу своїх акцій, який в Україні теж відносять до рейдерства, в США ним взагалі не вважається і відрізняється від нього по суті, оскільки метою грінмейла не є встановлення контролю на підприємстві.

Слід зазначити, що у наукових публікаціях виділяють наступні види рейдерства:

- біле рейдерство – рейдер діє виключно по закону, використовуючи дірки в законодавстві, організовує скупку акцій чи боргів підприємства, намагається тимчасово погіршити його економічне і фінансове становище, здешевивши його акції, шукає «вузькі місця» в статуті і т. д.;

- сіре рейдерство – балансування на межі законності, яка, як правило, переходиться (використання фальсифікованих документів, подвійного реєстру, незаконних зборів акціонерів, залучення корумпованих суддів);

- чорне рейдерство – це незаконне та протиправне вилучення власності (підкуп, шантаж, силовий вхід на підприємство, підробка реєстру акціонерів і т. д.).

Сьогодні українські методи рейдерських атак значно відрізняються від зарубіжних. В розвинутих країнах рейдерство пройшло вже певні етапи свого розвитку і стало цілком легальним бізнесом, коли скуповуються великі пакети акцій без публічного звернення до акціонерів. В Україні ж рейдери віддають перевагу не купівлі підприємств, а їх силовому захопленню, часто з використанням насильства та кримінальних методів.

В своїй діяльності українські рейдери в основному застосовують наступні методи:

- використання міноритарного пакету та неправосудних судових рішень, які визначають, що деякий акціонер взагалі не є акціонером, не може приймати участі в зборах акціонерів і т. д. – для розмивання контрольного пакету;
- купівля боргів підприємства та його штучне банкрутство (або початок процедури санації);
- скупка міноритарних пакетів акцій з метою створення контрольного пакету;
- маніпуляції з реєстрами акціонерів.

Найбільш широко застосовуваною схемою рейдерського захоплення з використанням міноритарного пакету є наступна:

1. Блокування судом участі в загальних зборах акціонерів власника пакету 50%+1 акція (і більше).
2. Прийняття на загальних зборах рішення про заміну менеджменту.
3. Прийняття рішення про додаткову емісію, що розмиває контрольний пакет.

Зазвичай в якості об'єкта поглинання найбільш часто виступають підприємства, які мають ліквідні активи у вигляді нерухомого майна (приміщень, будівель, земельних ділянок), стратегічне місцезнаходження, налагоджений виробничий цикл, ексклюзивне обладнання, інтелектуальну власність тощо.

Найбільший інтерес для "загарбників" представляють:

а) корпоративна інформація: засновницькі документи, положення, що регламентують діяльність органів управління, протоколи зборів трудового колективу, протоколи засідань ради директорів, відомості про дочірні та залежні компанії, про величину та структуру статутного капіталу, оперативна інформація про зміни в реєстрі акціонерів підприємства;

б) фінансово-економічна інформація: бухгалтерські баланси, відомості про наявність і структуру дебіторської та кредиторської заборгованості, про наявність ліквідного майна і його правовий статус; інформація про контрагентів підприємства, про податкову та банківську історію і т.п.;

в) відомості про менеджмент і власників підприємства: дані про розподіл посад, відомості про розподіл акціонерного капіталу або часток серед власників, способи придбання й оплати акцій, особиста інформація.

З метою нейтралізації даної загрози вся вищеперерахована інформація повинна знаходитись на особливому контролі, будь-який витік чи розголошення повинне бути попереджене й унеможливлене. Важливі документи та контракти слід зберігати у важкодоступних місцях, сейфах. А з персоналом підприємства, якому з професійної необхідності стала відома інформація, що може становити предмет особливого інтересу рейдерів, повинні бути заключені договори про нерозголошення комерційної таємниці.

Серед основних методів захисту від рейдерських захоплень на рівні підприємства можна виділити превентивні методи та активні (застосовувані після того, як спроба захоплення відбулась). Структурно-логічна схема протидії рейдерським захопленням на рівні підприємства зображена на рис. 3.1.

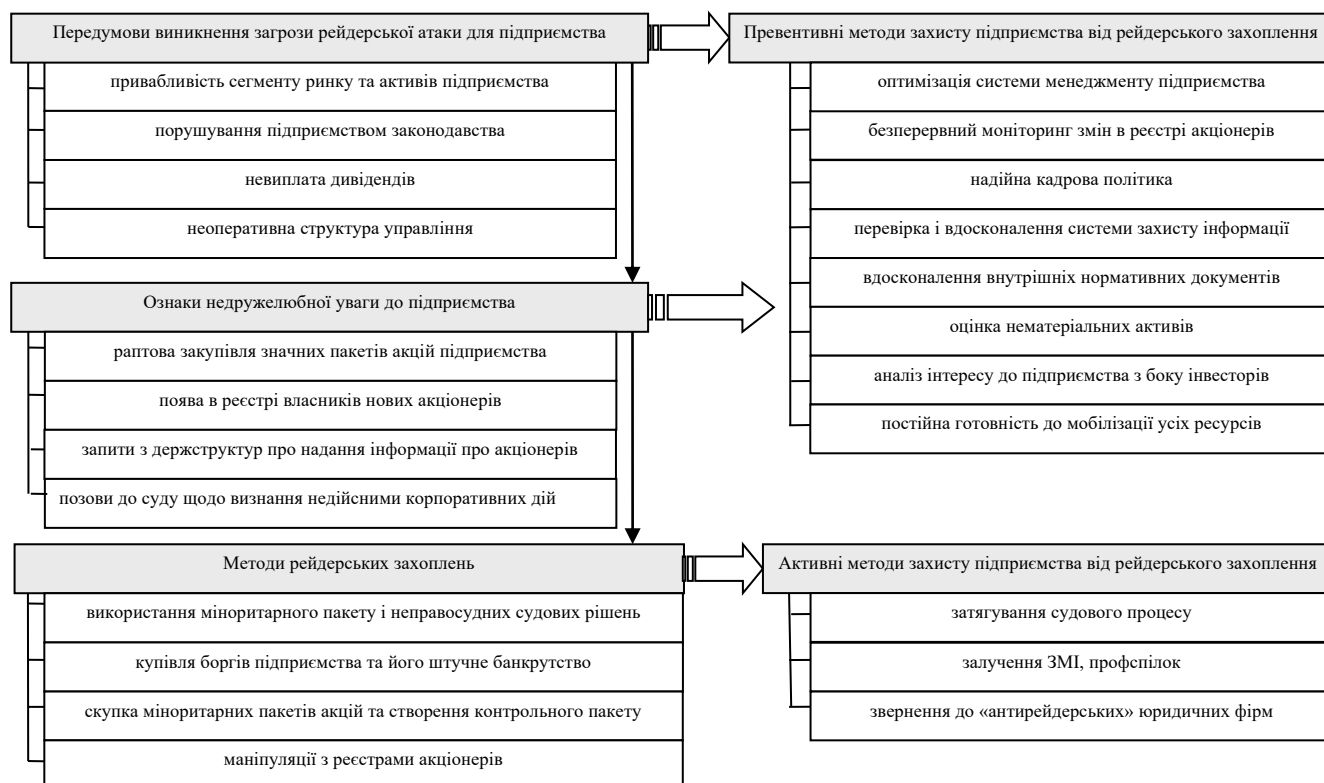

Рисунок 3.1 - Структурно-логічна схема протидії рейдерським захопленням на рівні підприємства

Зміст даної структурно-логічної схеми полягає в тому, що превентивні методи захисту підприємства від рейдерського захоплення мають застосовуватися завжди, тим більше, коли існують передумови виникнення загрози його захоплення та коли відчувається недружелюбна увага до підприємства зі сторони. У випадку ігнорування потенційної загрози захоплення підприємства ризик останнього збільшується та може трапитися реальна рейдерська атака. В цьому випадку необхідно звертати увагу на активні методи захисту.

Серед превентивних методів захисту західних компаній від поглинання виділяють такі заходи:

1. Внесення змін до статуту підприємства:

а) ділення ради директорів на декілька частин. Кожного року обирається лише одна частина;

б) умова надбільшості - встановлення високого відсоткового бар'єру акцій, необхідних для схвалення поглинання (зазвичай, понад 80 %);

в) умова справедливої ціни - покупець акцій платить справедливую ринкову ціну, незалежно від групи акціонерів. Справедлива ціна може бути виражена у вигляді коефіцієнта ціна/прибуток компанії.

2. “Отруйні пігулки” - це цінні папери, що випускаються підприємством, щоб зменшити свою привабливість в очах ворожого покупця:

а) “внутрішня отруйна пігулка” – додаткова емісія акцій, яка дає можливість усім акціонерам компанії, крім поглинача, купувати додаткові акції за зниженими цінами;

б) “зовнішня отруйна пігулка” – дає право акціонерам купити акції покупця у випадку небажаного об’єднання підприємств за зниженою ціною. Їх недоліком є те, що вони ефективні тільки тоді, коли покупець придбає 100 % компанії-цілі.

3. “Золоті парашути” - це спеціальні контракти, які укладаються з вищим керівництвом компанії та забезпечують їм компенсації у разі їх добровільного або вимушеного звільнення.

4. Емісія акцій з більш високим правом голосу.

5. Зміна місця реєстрації підприємства - враховуючи різниці в законодавствах окремих регіонів, обирається те місце реєстрації, де можна простіше внести протизахоплювальні поправки до статуту і забезпечити собі максимальний судовий захист.

Проте вітчизняні підприємства через законодавчі обмеження та низький рівень розвитку фондового ринку України в більшості випадків не мають можливості використовувати вищеперелічені методи захисту від рейдерства. Натомість вони можуть використовувати інші превентивні заходи, показані на рис. 3. 1.

Активні методи протидії рейдерським захопленням в вітчизняній та зарубіжній практиці є подібними. До них можна віднести «затягування» судового процесу (що призведе до додаткових втрат рейдерів та зниження їх інтересу до підприємства-цілі), залучення ЗМІ, профспілок (робиться акцент на загрозі масового звільнення персоналу після захоплення підприємства), звернення до юридичних фірм, профілем яких є протидія рейдерству. Проте в останньому випадку необхідно бути обережним та звертатися лише до надійних юридичних фірм.

5. Основні напрями нейтралізації загроз економічній безпеці підприємства

Загрози порушують економічну безпеку підприємства та дають значний збій у його функціонуванні на ринку. Тож управлінському персоналу необхідно постійно працювати над удосконаленням рішень, які можуть надати безпеку підприємству. Слід зазначити, що запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам буде абсолютно різним.

Виділяють три складові економічної безпеки підприємства для боротьби із внутрішніми загрозами, кожна з яких виконує свої завдання та функції.

Так, техніко-технологічна складова аналізує ступінь ефективного та раціонального використання основних засобів і ресурсів.

Фінансова складова відповідає за найбільш ефективне використання капіталу, прав та інформації підприємства.

Кадрова ланка забезпечує ефективне управління персоналом і створення належних умов для праці.

Вчасне запобігання внутрішнім загрозам у складі техніко-технологічної безпеки можна досягти шляхом:

а) підвищення ефективності використання основних фондів підприємства:

- своєчасне проведення ремонту устаткування, що дає змогу запобігти виникненню нещасних випадків внаслідок пожежі, вибуху, виходу з ладу обчислювальної техніки;

- здачу в оренду основних засобів з метою отримання додаткового прибутку для підприємства;

- придбання новітнього устаткування, що сприяє підвищенню технічного рівня виробництва та робить його більш конкурентоспроможним;

- забезпечення підприємства висококваліфікованим персоналом;

б) зменшення рівня морального та фізичного зносу;

в) покращення якості сировини (шляхом проведення технічного контролю сировини, який дасть змогу знизити ризик виготовлення браку у продукції);

г) збільшення інвестицій;

д) пошуку нових технологій для розвитку продукції на ринку тощо.

У фінансовій ланці можна боротися із загрозами шляхом:

- збільшення кількості ліквідних активів (це в свою чергу дасть змогу вчасно виплачувати борги та уникнути банкрутства підприємства);

- підвищення ефективності використання власного капіталу (насамперед, це раціональне використання фінансових ресурсів, тобто використання капіталу з мінімальними втратами для підприємства);

- зниження собівартості продукції та збільшення обсягу випуску продукції, яка користується поточним попитом;

- налагодження цінової політики (встановлення цін порівняно із середньоринковими та цінами конкурентів з метою економічної зацікавленості покупців і при цьому забезпечувати максимальний прибуток підприємству);

- оптимізації суми і структури зобов'язань (рефінансування дебіторської заборгованості, тобто трансформування у більш ліквідні форми оборотних активів);

- скорочення залежності від кредиторів.

Щодо кадрової ланки, її боротьба із загрозами відбувається завдяки:

1) мотивації персоналу до праці шляхом винагород або надання відпусток;

2) скороченню частки працівників пенсійного віку та залучення більш нового покоління з профільних навчальних закладів (це дасть змогу підприємству найняти перспективних і активних працівників за невелику заробітну плату);

3) проведенню відповідних заходів для підвищення кваліфікації персоналу;

4) створенню злагодженої атмосфери у колективі, що однозначно виступає одним із головних факторів конкурентоспроможності підприємства;

5) підвищенню матеріальної відповідальності працівників за свою працю (наприклад, штрафи, додатковий робочий день).

Це дасть змогу запобігти протиправним діям персоналу, які загрожують стабільному функціонуванню підприємства.

Складові економічної безпеки підприємства, які виступають проти зовнішніх загроз, також поділяються на техніко-технологічну, фінансову та кадрову, але включають інші заходи боротьби.

Так, посилення техніко-технологічної складової досягається шляхом:

1) збільшення використання інновацій у виробничому процесі, а також впровадження технологій енергозбереження у виробництві. Це дозволить

підприємству зменшити свою залежність від постачальників енергоресурсів і зменшити собівартість продукції;

2) забезпечення охоронної системи підприємства з метою захисту приватної інформації від конкурентів;

3) досягнення необхідного інформаційного забезпечення для формування позитивного іміджу підприємства, що сприятиме зростанню партнерських відносин;

4) розробка ноу-хау для активної участі у міжнародних виставках, що дасть змогу вийти підприємству на світовий ринок.

В свою чергу, фінансова ланка активізує маркетингову діяльність для диверсифікації ринків збуту, а також освоєння нових видів продукції. Це дасть змогу вийти підприємству на новий ринок, розширити його діяльність, а також збільшити прибуток. Більше того, залучення вітчизняних й іноземних інвесторів забезпечить платоспроможність підприємства.

Щодо кадрової складової, то вона оптимізується шляхом посилення мотивації працівників (посилення соціального захисту, запобігання поширення хвороб тощо). Не менш важливою складовою є можливість кар'єрного зростання і рівень оплати праці наближений до показників розвинених країн.